

SVEN-BÖRJE EWERS:

VARFÖR TRYCKTES 55 OCH 80 ÖRES VALÖRERNA AV
GUSTAV V I MEDALJONG? HADE MAN REKVIRERAT DESSA
FRIMÄRKEN I VÄRNAMO?

Ett försök att besvara rubrikens frågor har gjorts genom studier av riksdagsprotokoll och handlingar, som finnes förvarade i Postverkets arkiv.

Historien om 55 och 80 öres frimärkena av typen Gustav V i medaljong avslutades åtminstone delvis måndagen den 7 oktober 1985. Då sönder-tuggades de sedan 1918 i postens ägo förvarade kvarvarande frimärkena av dessa valörer av Gustaf V i medaljongtyp. Enligt uppgift i Svensk Filatelistisk Tidskrift Nr 9, 1985 fanns det vid kontrollräkning den 4 oktober 1985 kvar 40.043 stycken 55 öres och 47.143 stycken 80 öres frimärken. Alla märken destruerades dock ej utan 200 märken av vardera valören behölls som arkivupplaga och 500 stycken 55 öres och 300 stycken av 80 öres märkena överfördes till Postmuseum. Således skattade 39.343 stycken 55 öres och 46.643 stycken 80 öres märken åt förgängelsen.

Frimärkena med 55 och 80 öres valörerna av Gustaf V i medaljong har sedan sin tillkomst väckt blandade känslor hos filatelisterna. Dessa frimärken omges med en dunkel tillkomsthistoria och likaså saknas klara papper på hur och varför 1000 märken av vardera valören hamnade på postkontoret i Värnamo, trots att det sägs att dessa märken skulle strykas från frimärksrekvisitionerna.

Den vanliga uppfattningen om frimärkenas tillkomst är att de tillverkades för en beslutad höjning av paketportot, men ej blev aktuella då portot höjdes ånyo (se Sveriges Frankotecken, Handbok del I, Sveriges Filatelist-Förbund). För att få klarhet på denna punkt har jag studerat riksdagens protokoll och fram för allt dåvarande regeringens propositioner från 1917 och 1918 (tillgängliga på Universitetsbiblioteket i Lund). Riksdagen fattar nämligen de avgörande besluten om de vanligaste portosatsernas storlek. Dessa omfattar inrikes brev och brevkort, korsband, postanvisnings- och postförskottsavgifterna samt portona för paket.

I proposition nummer 127, 9 mars 1917 föreslog Kungl. Maj:t riksdagen att besluta om dels "särskild tilläggsavgift för lokalbrev om ett öre, annat inrikes brev två öre, enkelt brevkort ett öre, dubbelt brevkort två öre, korsband ett öre, för varje postanvisning och postförskott fem öre och att portot för paket om högst ett kilogram skulle vara 40 öre, mellan ett och tre kilogram 65 öre, mellan tre och fem kilogram 90 öre, och för paket över fem kilogram 90 öre för de första fem kilona och därefter 40 öre för vart ytterligare kilo. Denna portohöjning föreslogs ej p. g. a. postverkets dåliga finanser (postverket gick tvärtom vid denna tid med god vinst) utan som ett sätt att öka statens inkomster. Krigstidens prisstegringar medförde kraftigt ökade statsutgifter för krigstidshjälp eller bidrag till statstjänstemännen. Efter debatt i riksdagens båda kamrar, som initialt fattade olika beslut, avgjordes frågan efter slutlig voteringsproposition och beslöt riksdagen den 5 juni 1917 att bifalla propositionen i den del som gällde höjningen av paketportot och avsåg övriga "tilläggsavgifter". Att höjningen av paketportot accepterades berodde till stor del på att järnvägarna höjt taxan för frakter och paketportohöjningen stod i proportion till denna taxehöjning. Beslutet meddelades i Riksdagens skrivelser till Konungen Nr 249, 1917. Det nya paketportot gällde från och med den 1 juli 1917.

Den 5 juni 1917 godkände också riksdagen en proposition, Nr 180, 4 april, 1917, om bl. a. möjligheten att få "paket befordrat med snabbast möjliga postlägenhet" — ilpaket — genom en tilläggsavgift om 80 öre för var vikt om fem kilo. Kungl. Generalpoststyrelsen fick bemyndigande att besluta om tidpunkten för detta tilläggsportos ikraftträdande och ilportot började gälla f. o. m. 1 oktober 1917.

Således fick man 1917 nya paketporton omfattande 40, 65 och 90 öre för de vanligaste viktsklasserna och ett 80 öres il-tillägg. Såsom enskilda portosatser omnämnes ej 55 och 80 öre i dessa riksdagshandlingar. Ej heller kan man finna dem som alternativförslag i Generalpoststyrelsens bifogade utredning vilken gjorts på regeringens uppdrag med syfte att införskaffa ett visst belopp till statskassan.

Vad blev nu följden av dessa portohöjningar ur frimärkssynpunkt för postverket? Denna fråga har jag försökt att få besvarad genom efterforskningar i handlingar, som finnes förvarade i postens arkiv. I Kungl. Generalpoststyrelsens "Protokoll i Plenum juli—december 1917" fann jag "Föredragningslista för sammanträde den 17 juli 1917". Närvarande under generalpostdirektörens frånvaro var byråcheferna: Askberg, Lagerberg, Broberg och Bildt. Ärende Nr 1 "Ang. utgivandet av frimärken av nya valörer"; Beslutet: "Frimärken å 0.55, 0.65, 0.80 och 0.90 utgivnas". Om det existerar mer utförliga protokoll och hand-

lingar rörande eventuella utredningar och bakgrundsdata till dessa lakoniska protokollsrader är f. n. okänt för mig. I varje fall verkade mer detaljerade protokoll ej finnas i postens arkiv. 40 öres valören var redan beslutad och utkom 1 november 1917. Att man beslöt om nya frimärken i 65 och 90 öres valörer var ju naturligt som följd av riksdagens beslut om de höjda paketportona. Men varför besluta om utgivning av 55 och 80 öres frimärken? Jag har hittills ej funnit någon motivering och om denna finnes dokumenterad någonstans så hoppas jag på att finna den. Gissningvis 80 öre för ilpaketstillägg? Lämpliga valörer för paketpostförskott? Framförhållning med tanke på eventuella nya portoändringar?

Ett mer ordrikt formulerat protokollsutdrag daterat den 27 juli 1917, tillsändes Anzelius, intendenten vid postverkets frimärksförråd, med anmodan att föranstalta om de nya frimärkenas tillverkning (i postens arkiv: "Protokollsutdrag 1913-24, Framärksförrådet"). Den 28 juli 1917 avsände Anzelius beställningen av tryckplåtar till Aktiebolaget Jacob Bagges Sedeltryckeri, Stockholm (i postens arkiv: Konceptskrivelser 1915-17). Resultatet av denna beställning kan noteras i form av till frimärksförrådet inlevererade frimärken. Lagerhållningen av frimärken och totalantalet utsända märken kan studeras i frimärksförrådets "Förteckning över frankotecken, vilka nedanskrivna dag finnes i Kungl. Postverkets frimärksförråd, 1918" (postens arkiv). Denna handling utgöres av speciellt för bokföring av frimärkena förekommande blankett (Blankett Nr 233) och varje valör av de aktuella frimärkstyperna finnes representerade med sin egen kolumn, så även 55 och 80 öres av Gustaf V i medaljongtyp. Den aktuella blanketten trycktes redan i september 1917 och hade således utrymme för de ännu ej tryckta frimärkena. Man redovisade antal i frimärksförrådet befintliga frimärken i antal hela "blad" à 100 frimärken. Den 30 april 1918 fanns 13.500 blad av 55 öres i stora förrådet och 124 blad i lilla förrådet. 80 öres märkena var tydligen ej inlevererade vid denna tidpunkt men vid redovisningen den 31 maj 1918 finns även dessa representerade med 13.200 blad i stora förrådet och 195 blad i lilla förrådet. Bägge valörerna finns redovisade med oförändrade antal blad den 30 juni 1918. Den 31 juli 1918 finns ej längre dessa frimärken i frimärksförrådet (i varje fall inga upptagna i lagerbokföringen). Vart hade då dessa frimärken tagit vägen? I en tablå över sammanräkning av rekvirerade och utsända frimärken "Sammandrag över rekvisitioner" noteras att 1.000 stycken av vardera 55 och 80 öres valörerna hade utlevererats den 2 juli 1918. Vad som hänt resterande antal 55 och 80 öres märken finnes det inga noteringar om i denna lagerbokföring.

Vi vet ju att de flesta av 55 och 80 öres märkena blev övertryckta med 27 öre och detta borde finnas dokumenterat i någon handling. Likaså ville jag försöka ta reda på frimärksrekvisitionerna från juni–juli 1918, för att se om Värnamo och/eller andra postkontor hade rekviderat 55 och 80 öres frimärken och om dessa blivit strukna från rekvisitionerna. I postens arkiv verkar det dock ej finnas några bevarade frimärksrekvisitioner från de enskilda postkontoren under denna period. Bland handlingar rörande reklamationer fann jag den aktuella typen av blankett för rekvisition av frimärken (Blankett Nr 30, sept. 1917). Bland övriga då aktuella frimärken fanns 55 och 80 öres valörerna med på denna blankett tryckt redan 1917. Att dessa valörer finnes upptagna på förtryckta blanketter producerade långt före det att märkena var färdigtryckta talar för att 55 och 80 öre var planerade för visst porto.

Vid mitt fortsatta sökande i postens arkiv kom jag så till "Kungl. Postverkets Huvudboks Verifikationer 1918, Band 41" innehållande bl. a. "Redogörelse från frimärksförrådet över såväl frankotecken som landstormsmärken". På sidan 113 i denna handling finner man att den 10 juli 1918 375 stycken av bl. a. 55 och 80 öres märkena överlämnades till Kungl. Generalpoststyrelsen för vidare leverans till Internationella Postbyrån i Bern och den 12 juli 1918 överlämnades till Jacob Bagges Sedeltryckeri "13.200 halvark à 55 öre och 12.900 halvark 80 öre för övertryck". Någon notering om vart de resterande 55 och 80 öres märkena tog vägen finnes ej.

Som tidigare omnämnts noterades det i frimärksförrådets sammandrag att 1.000 stycken frimärken av vardera 55 och 80 öres valörerna utlevererades den 2 juli 1918, men till vilket eller vilka postkontor framgår ej. I "Kungl. Postverkets Huvudboks Verifikationer 1918, Band 41" finnes det också redovisat till vilket belopp frimärken utsändes till respektive postkontor för varje rekvisition av frimärken. Den 2 juli 1918 utsändes frimärken från frimärksförrådet till 38 olika postkontor och bland dessa förekommer Värnamo.

Värnamo postkontor erhöll den 2 juli 1918 frimärken till ett värde av 5550 kr (varav 1350 kr skulle motsvara 55 och 80 öres märkena). Åtgången av frimärken förefaller att ha ökat i Värnamo under denna tid. I juni 1918 rekviderades det från Värnamo frimärken den 5, 13, 19, 26 och 28 till ett totalt värde av 2985 kr. Under juni såldes det frimärken i Värnamo för 7840.63 (Kungl. Postverkets Huvudbok Verifikationer, Postmedelsräkningar 1918). I juli 1918 behövde man frimärken den 2, 7 och 17 till ett värde av 8660 kr och försäljningen uppgick samma månad till 11898.00.

I "Kungl. Postverkets Huvudboks Verifikationer, Band 60, 1918",

kan man finna räkningar från AB Jacob Bagges Sedeltryckeri till postverket. Den 31 maj, 1918 debiterades bl. a.: 1 originalstämpel å 1 märke till 55 respektive 80 öre (kostnad 200 kr stycket), 1 originalplåt å 100 55 öres respektive 80 öres (kostnad 450 kr stycket), 1 originalmatriis å 200 märken 55 öre respektive 80 öre (kostnad 150 kr styck), 1 originalplåt å 200 märken 55 öre respektive 80 öre (kostnad 150 kr styck) och 1 tryckplåt å 200 55 öre respektive 80 öre (kostnad 150 kr per plåt). Räkningen för tryckkostnaderna är också daterad 31 maj 1918 och upptar för 55 öre "13.624 halfark goda och 1.376 halfark makulatur inräknat 4 halfark Normalblad" (otandade normalprov?). 80 öres märkena debiterades tillsammans med 90 öres valören.

Det officiella tillkännagivandet av utgivandet av 55 och 80 öres frimärkena (tillsammans med 12 och 90 öres) gjordes i Cirkulär Nr 37 den 27 juni 1918. Utsändning av nya frankotecken skulle äga rum efter rekvisition i mån av behov. I Cirkulär Nr 60 den 28 november 1918 meddelas tillkomsten av 27 öres valörer genom övertryck av 55, 65 och 80 öres märken. Utsändes utan rekvisition. Vidare meddelades "Frimärken av 55-öres, 65-öres och 80-öres valörer komma icke att hädanefter utsändas från postverkets frimärksförråd".

Av de till Värnamo leverade 55 och 80 öres Gustaf V i medaljong frimärkena användes en del postalt. Flertalet Värnamo-stämplade exemplar är dock stämplade med antedaterade stämplor och det är ju till och med möjligt att en del av dessa märken ej hör till de som ursprungligen utsändes till Värnamo (om antedateringar se S. Sesö, Svensk Filatelistisk Tidskrift, Nr 8, 1979).

Uppgifter om antalet 55 och 80 öres som verkligen såldes eller förbrukades i Värnamo saknas. Antalet 55 och 80 öresmärken som i praktiken kommit ut är betydligt fler genom att de bl. a. förekommit i postverkets s. k. stora presentböcker. Ett sätt att beräkna antalet i "marknaden" tillgängliga 55 och 80 öres märken ges här:

	55 öre	80 öre
Totalt tryckta ("goda"):	1.362.400	1.339.500
Övertryckta	– 1.320.000	– 1.290.000
Ej övertryckta	42.400	49.500
Destruerade 1985	– 39.343	– 46.643
Totalt kvarvarande	3.057	2.857
Till Bern 1918	– 375	– 375
Arkivupplaga 1985	– 200	– 200
Till Postmuseum 1985	– 500	– 300
I "marknaden" befintliga	1.982	1.982

Detta antal kan dock vara större beroende på de märkens öden som sändes till Internationella Postbyrån i Bern.

Hur var nu reaktionerna på 55 och 80 öres Gustaf V i medaljong märkena i filatelistkretsar 1918? Utgivningen av vanliga svenska frimärken ägnades sannolikt måttligt intresse, ty inte förrän i Nr 9 för november 1918 av Svensk Filatelistisk Tidskrift finner man något om dessa märken och då i en insändare, som påpekar avsaknaden av upplysningar om 55 och 80 öres. I redaktionens insändarsvar hänvisas till "Nytt för samlingen" i samma nummer och man kan här läsa: "Sedan någon tid tillbaka hafva märken av 55 och 80 öres valörer legat färdigtryckta, men har nu beslutats, närmast med anledning af de förändrade portosatserna, att dessa ej skola utsläppas, utan i stället övertryckas. Emellertid lär 1.000 st af hvarje af något misstag blifvit utsända till ett postkontor i landsorten." Ytterligare upplysningar kunde förväntas av en expert i kommande tidskriftsnummer och i Nr 10, december 1918 av Svensk Filatelistisk Tidskrift, skriver Harry Wennberg under rubriken "Våra Svenska Frankotecken": "Frimärken av 55, 65 och 80 öre ansågs mindre behöfliga efter de nya portosatsernas införande och bestämdes därför att dessa valörer icke vidare skulle utsändas till postkontoren, utan öfverstämplas till 27 öre". Det redovisas av Wennberg under avdelningen "Nygraverade valörer" bl. a. "Typ Gustaf V: 2 juli 1918. Upplaga: 1000 st., 55 öre ljusblå; 2 juli 1918. Upplaga: 1000 st., 80 öre svart". Vidare skriver H. Wennberg "55 och 80 öres hafva väckt ett visst uppseende inom filatelistkretsar. En lång tid sväfvade man i ovisshet, om dessa valörer utkommit eller ej. Det är emellertid nu fastslagit, att dessa valörer på rekvisition af ett postkontor i södra Sverige den 2 juli 1918 utsändts till ett antal af 1000 exemplar af hvarje. Fr. o. m. 3 juli upphörde emellertid, genom beslut af Kungl. Generalpoststyrelsen, utsändandet af dessa märken, enär de skulle öfverstämplas till 27-öres valör". Wennberg berör också den skrivelse till Kungl. Generalpoststyrelsen från Sveriges Filatelist-Förening den 25 november 1918. Denna skrivelse finnes bevarad i postens arkiv. Man skriver bl. a. "dessa märken, som enligt vad till föreningens kännedom kommit, uppköpts av ett konsortium, att för filatlisters få ett stort värde och därigenom bliva föremål för ett oerhört jobberi. Så till exempel kan här erinras, att de redan betalats med 75 kronor per styck och därutöver." I avsikt att förhindra "jobberi" föreslog man Kungl. Generalpoststyrelsen att tillhandahålla filatelisterna 20.000 exemplar av vardera märket, endera av eventuell restupplaga eller genom att låta trycka en ny upplaga. Varje köpare skulle endast få köpa ett begränsat antal märken.

Stockholms Filatelist-Sällskap föreslog i en skrivelse till Kungl.

Generalpoststyrelsen den 29 november 1918, att frimärkena skulle ut-sändas till varje postanstalt i landet och hållas tillgängliga för försäljning till allmänheten.

I ett meddelande från Kungl. Generalpoststyrelsens II byrå till Sveriges Filatelist-Förening den 7 maj 1919 finner man följande: "Uti skrivelse den 25 november 1918 har ni gjort framställning om utsändande av vanliga frimärken av 55 och 80 öres valör. Vid föredragning denna dag av detta ärende har K. Gps. funnit eder berörda framställning ej böra föranleda någon åtgärd." På befallning /Broqvist/.

Ovanstående redovisning av hittills funna data om 55 och 80 öres Gustaf V i medaljong frimärkena får betraktas som "preliminär". Klart är att riksdagen ej hade att ta ställning till något paketporto om 55 eller 80 öre 1917. Förhoppningsvis kan fortsatta studier i postala handlingar ge besked om varför man lät trycka dessa frimärken. Dessvärre förefaller det ej vara möjligt att belägga med dokument att 55 och 80 öres verkligen rekvirerades från Värnamo postkontor, men detta kan dock ha varit förhållandet då valörerna fanns med på rekvisitionsblanketterna för frimärken sedan 1917 och då Värnamo fanns bland de postkontor, vilka fick frimärken den 2 juli 1918.

Ett hjärtligt tack riktas till Ture Karlsson, Postens arkiv, för vänlig hjälp.